

Олена Галета¹

Львівський національний університет імені Івана Франка (Львів, Україна)

Українська література: між Україною і літературою

Ukrainian Literature: Between Ukraine and Literature. This article is dedicated to the anthology *Solomon's Red Star* (2012), which contains 25 essays describing 25 administrative regions of contemporary Ukraine. Different rhetorical strategies presented by authors are analyzed from a postcolonial perspective. The most important elements of the postcolonial narrative are a notion of a literature as a mirror of reality and understanding of a narrative as a kind of a travelogue, when the author acts as a guide and the reader is supposed to be a tourist. A narrative is mostly past-oriented but not future-oriented and the main challenge to the authors is that a history is neither coherent nor complete. A post-soviet stereotype-based narrative is opposed by a mythological poetics as a means of creating a new cultural identity.

Keywords: postcolonialism, space, spatial identity, literary mapping, anthology

Literatura ukraińska: pomiędzy literaturą i Ukrainą. W artykule dokonana została analiza antologii *Czerwona Gwiazda Salomonowa* (2012), która zawiera 25 esejów, poświęconych 25 regionom współczesnej Ukrainy. Stosowane przez autorów różne strategie retoryczne są rozpatrywane w perspektywie metodologicznej postkolonializmu. Elementami najważniejszymi narracji postkolonialnej okazują się ujęcie literatury jako zwierciadła rzeczywistości, a także rozumienie wypowiedzi jako *travelogue*, kiedy autor działa jako przewodnik, a czytelnik jako turysta. Wypowiedź postkolonialna, przenosząca uwagę od przyszłości do przeszłości, stoi przed wyzwaniem narratywu historycznego, który nie jest spójny ani kompletny. Wreszcie, oparta na stereotypach narracja postradziecka jest zastępowana przez poetykę mitologiczną jako narzędzie stworzenia nowej tożsamości lekturowej.

Słowa kluczowe: postkolonializm, przestrzeń, tożsamość przestrzenna, mapowanie literackie, antologia

---

¹ Поштова адреса: Кафедра теорії літератури та порівняльного літературознавства Львівського національного університету імені Івана Франка, вул. Університетська 1, к. 247, 79000 Львів, Україна. E-mail: olena_haleta@yahoo.com

Карта відкрита й незавершена у всіх своїх вимірах; вона знімна, рухома, піддатна всіляким змінам. Її можна розірвати, повернути, використати для будь-якого монтажу; її може переробити особа, група або суспільна формація. Її можна повісити на стіну, розглядати як художній твір, перетворити на політичну дію чи медитацію².

Жиль Дельоз, Фелікс Гваттари

Українська література протягом останніх двадцяти років (чи двадцяти двох, якщо рахувати від офіційного проголошення української незалежності) вперше за тривалий період історії отримала прямий доступ до світового контексту, набувши статусу літератури незалежної (принаймні номінально) держави, з новими можливостями та старими залежностями. Новоутворений політичний і культурний острів під назвою Україна рушив якщо не у плавання, то у дрейф: вітер історії зрушував його з місця, спадок минулого тягнув на дно. Складні колізії (пост)тоталітизму й (пост)колоніалізму потребували осмислення й критичного прочитання, нові виклики (пост)модернізму так само вимагали перегляду не лише тематичного репертуару, а й поетичних і риторичних стратегій. Нечітка реальність породжувала нечітку літературу, уподібнюючи постколоніальну ситуацію до ситуації вигнання, що блукає „у пошуках доброго світу” (перефразовуючи Богдана Рубчака³). Врешті, зовнішні та внутрішні вигнанці однаково тужать за втраченою, чи радше відчуженою, батьківщиною, і якщо література — це дзеркало, у якому відображений світ, то (пост)колоніальна література — відображення світу в розбитому дзеркалі, з уламків якого письменники намагаються укласти цілісний образ.

Інша сторона дзеркала. „Дзеркало літератури”, про яке свого часу говорив Арістотель, набуло нової значущості в теорії постколоніалізму. Зокрема, Гомі Бгабга, розглядаючи націю як „форму соціальної і текстуальної приналежності”⁴, як особливу „нарративну стратегію”⁵, надає літературі неабиякого статусу: лише через мову відбувається процес „націєрозповідності”, процес, що ніколи не сягає завершення, бо розгортається й удокладнюється під час свого самопороджування. Тим-то літературні моделі та механізми самоідентифікації дозволяють створювати і перетворювати самі культурні спільноти, задовольняючи, словами Едварда Саїда, „нагальну потребу негайно відновити своє життя з осколків”⁶.

² G. Deleuze, F. Guattari, *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia*, Minneapolis 1987, с. 12.

³ Див. Б. Рубчак, *Мімі метаморфоз, або У пошук доброго світу*, Львів 2013, 484 с.

⁴ H.K. Bhabha, *DissemiNation: Time, Narrative, and the Margins of the Modern Nation*, [y:] *idem*, *Nation and Narration*, London and New York 2000, с. 292.

⁵ *Ibidem*.

⁶ Е. Саїд, *Культура й імперіалізм*, Київ 2007, с. 177.

Схожою настановою керувалися творці видавничого проекту-антології *Соломонова Червона Зірка* (2012)⁷, укладеного з 25-ти есеїв „про 25 регіонів України”, як зазначено на обкладинці. У передмові до видання обсягом майже півтисячі сторінок упорядник Лесь Белей апелює до лаканівської „стадії дзеркала”, „коли дитина у віці 6–18 місяців розглядає своє відображення й інтегрує в уяві власний образ”⁸. Автори, запрошені до участі у проекті, постали перед фактом — фактом політичної реальності під назвою Україна, обмеженої державним кордоном і розмежованої адміністративним поділом на окремі території-області. Завдання авторів, за словами сучасного дослідника постколоніалізму Ніколаса Гаррісона, обтяжених „тягарем репрезентації”⁹, можна було б визначити двоїсто: побачити, щоб розповісти — і розповісти, щоб побачити. Ословити реальність — задля створення нового образу самої реальності, через який її можна було б пізнавати, розуміти, сприймати й засвоювати, формувати до неї власний стосунок, адже присвоєння простору відбувається також, як стверджує дослідник постколоніалізму Прамод К. Найр, на літературному, культурному і навіть метафоричному рівні¹⁰.

До народження фабули реальність постає як географічна й історична протяжність, відповідно, як формулює це упорядник, „пізнання місцевості може бути горизонтальним, коли погляд шукає обрїю, або історично-вертикальним, коли спостерігач перебуває у якійсь точці і бачить її історію, не роззираючись навколо”¹¹. В ідеалі книга мала б додати до двовимірної картини ще одну вісь — смислову (що упорядник окреслює словом „ментальність”), вісь діалогу між мовцем і ландшафтом: „Мандри територією неодмінно супроводжуються своєрідною перипатетикою, коли твоїм філософським співбесідником стає власне ландшафт: ти йдеш по ньому і слухаєш, що він тобі розкаже”¹². Письменник же — не просто слухач, навіть не тільки співбесідник; його завдання — перетворити топологію на тропологію, переказати її спільноті зацікавлених читачів, явити віддзеркалений у словах образ позатекстової реальності. Така „уявна географія”¹³, чи „когнітивна картографія”¹⁴ або „текстове мапування” як „проект репрезентації, уявляння, транслявання, залучення й регу-

⁷ Соломонова Червона Зірка, уп. Л. Белей, Київ 2012, 490 с.

⁸ Л. Белей, *Замість передмови*, [у:] *Соломонова Червона Зірка...*, с. VII.

⁹ N. Harrison, *Postcolonial Criticism*, Cambridge 2003, с. 5.

¹⁰ P.K. Nayar, *Postcolonialism: A Guide for the Perplexed*, London-New York 2010, с. 134.

¹¹ Л. Белей, *Замість передмови...*, с. VIII.

¹² *Ibidem*.

¹³ E. Said, *Orientalism*, New York 1978, с. 49–73.

¹⁴ F. Jameson, *Cognitive Mapping*, [у:] *Marxism and the Interpretation of Culture*, ed. C. Nelson, L. Grossberg, Illinois 1990, с. 347–360.

лювання... текстових кодів та конвенцій”¹⁵, набуває особливої ваги у постколоніальній ситуації.

Кому належить слово. Перш ніж починати розповідь, оповідач мусить визначити в ній своє власне місце: з якої позиції ведеться мовлення, хто говорить у літературному тексті. На думку упорядника, ідеальним мав би бути погляд збоку — погляд мандрівника, не викривлений місцевими реаліями, відкритий і неупереджений. Однак годі сказати з самого видання, чи подібна настанова на „погляд стороннього” була адресована авторам ще до початку роботи, чи з’явилася внаслідок прочитання одержаних текстів — радше є підстави припускати друге. Натомість у такій настанові замовчаним залишається інше: кожен мандрівець приходить звідкись, якщо не з іншого простору, то з іншого часу, обтяжений (і обмежений) власним досвідом і вадами зору (чи слуху). Кожен з авторів намагається винайти власний спосіб їх позбутися — і першим кроком на шляху до такого позбування стає відмова від особистого погляду й голосу, намагання зробити розповідь якомога нейтральнішою. Такий радикальний крок мав би убезпечити від інерції напрацьованої раніше колективної риторики. Як наслідок — у книзі напрочуд багато об’єктивізованої, туристичної інформації, розповідь то скидається на путівник, що повсякчас закликає читача подивитися наліво й подивитися направо, пройти тим чи іншим шляхом і роззирнутися у фізичному просторі, то на довідник, що повідомляє про висоту курганів, кількість населення, перелік етнічних груп, кількість вищих навчальних закладів, результати перепису населення й інші так само важливі, й так само безособові речі. За Полом Фосселлом, подібні текстові стратегії, на відміну від так званої мандрівної літератури, спираються на інформаційну, а не комукаційну функцію¹⁶. Усе це мало скидається на розповідь людини, „зрощеної” з ландшафтом, покликаної у мандрівку внутрішньою потребою запитування. Суб’єктом розповіді стають подеколи абстрактні поняття, а не особи чи спільноти, що проявляється на рівні граматичної будови речень: „... територія ... складається ... з величезної території”, „кількість мешканців становила”, „щільність мешканців визначає”¹⁷ тощо.

Цифри стають на заміну назвам — найпростішому способу означувати і присвоювати простір. У більшості текстів ідеться про різноманітні „рекорди”: найдавніший двозальний кінотеатр, найдовший у Європі проспект, найбільшу в Європі підземну церкву, найдавніше зображення меандру тощо. При чому більшість із цих ексклюзивів не мають офіційного визнання — сам світ, чи бодай Європа, нічого про них не відає. Однак нетривкість і сумнівність називання відчутна ще більше, ніж хитка невизнаність підрахунків. Культурний простір проявляє у текстах свою палімпсестну природу: з-під одних назв про-

¹⁵ L. Gandhi, *Postcolonial Theory: A Critical Introduction*, Edinburg 1998, с. 142–143.

¹⁶ P. Fussell, *Abroad: British Literary Travelling Between the Wars*, Oxford 1980, с. 203.

¹⁷ С. Федорчук, *Слухаючи симфонію Донбасу*, [у:] *Соломонова Червона Зірка...*, с. 20.

ступають інші, переплітаються й нашаровуються. Дослідники постколоніального картографування стверджують, що карта (а вербальна й поготів) радше оголює „зсуви ґрунту” між альтернативними метафорами, ніж безпосередньо представляє „голу правду”¹⁸. Історія не напластовується період за періодом, а раптом виходить на-гора в найхімерніших поєднаннях. Імперсько-російські, радянські, питомо українські, німецькі, австрійські, грецькі, польські, татарські чи інші назви співіснують у часі, означуючи його як час переходу. Одне й те саме місце існує водночас під кількома назвами, кожна з яких вписує його до іншого смислового контексту. З іншого боку, простір постає як простір тривалого цензурування: вже у першому есеї збірки Люба Якимчук починає розповідь про Луганськ від бібліотеки, „яка носить ім’я найбільшого советського цензора”¹⁹, ім’я, яке так і залишається неназваним.

Самі автори також у певному розумінні залишають анонімними — окрім імен, в антології не подано про них жодної іншої інформації. Навіть для достатньо обізнаного читача біографічний зв’язок авторів з описуваними регіонами залишається нез’ясованим. Лише окреме дослідження підтверджує, що добір авторів здійснювався за принципом розповіді про „малі батьківщини” — місця народження та виростання. Однак те саме дослідження свідчить, що менше половини з них мешкає сьогодні у межах рідних областей. Серед них — Донецьк, Харків та Львів, що зберігають статус регіональних центрів. Інші ж раніше чи пізніше полишили свої „малі батьківщини” і переїхали на постійно до столиці.

Читач як турист. Антологія з химерною назвою, що насправді становить контамінацію назв найзахіднішого й найсхіднішого населених пунктів сучасної України (і тим самим зазначає основну проблемну вісь усього проекту), є водночас антологією дивних текстів, які ще годі назвати літературою. Окрім потреби самовизначитися, автори також повинні відповісти на питання, кому вони адресують свої твори.

Використання путівникових і довідникових риторичних форм визначає читача як мандрівника-туриста. Окремі автори буквально висловлюють власне бачення адресата або ж будують розповідь як опис туристичного маршруту (особливо впадає у вічі використання екскурсійних штампів): „серед сучасних об’єктів Донецька, які привертають незмінну увагу туристів...”²⁰; „ну а далі нас привітно зустрічає місто-курорт Бердянськ”²¹ тощо. Особливо показовим видається такий уступ, у якому наявні і мовні штампи, і зовсім не дотична до

¹⁸ G. Huggan, *Decolonizing the Map*, [y:] *The Post-colonial Studies Reader*, ed. by B. Ashcroft, G. Griffiths, H. Tiffin, London-New York 1995, с. 409.

¹⁹ Л. Якимчук, *Луганські зуби, ріки і ноги*, [y:] *Соломонова Червона Зірка...*, с. 2.

²⁰ *Ibidem*, с. 24.

²¹ *Ibidem*, с. 66.

особистого досвіду як мовця, так і слухача кількісна інформація, і знеособленість вислову:

туристично-рекреаційна зона області розміщується вздовж живописних берегів Псла, Сули, Ворскли, Сейму, Десни, численних ставків та озер. Тут протікає понад 300 річок, милують око близько тридцяти великих озер і понад півтори тисячі ставків. Основні туристичні центри Сумщини... мають багатовікову історію²².

Принцип довідникового чи путівникового викладу вражає не тим, що пропонує опис звичного шляху, та насамперед звичним (стереотипізованим) шляхом опису. Проте текст, який буквально в'ється по землі, тобто підпорядкований топографії більше, ніж риториці й поетиці, втрачає власну структурованість, перетворюється на відкритий, невпорядкований світ ідеологічних уламків. Як стверджують дослідники, „представлення фактів зазвичай не повинно становити першочергової мети художнього тексту” (навіть якщо мовиться про тревелог); метою автора є радше „правда”, „правдоподібність”, ніж „факти”, що в розумінні Майка Робінсона та Ганса Християна Андерсена ґрунтується на „емоційних фактах”, на тому, що „ми відчуваємо як правду”, що ми „сприймаємо як правду завдяки нашому досвідові, соціальному сумлінню, особистій моралі”²³.

Прикметно також, що на відміну від інших способів мандрувати, турист не залишається у певному місці на постійно, він приходиться, аби швидко це місце покинути, не нав'язуючи тривких стосунків і не намагаючись проникнути в його суть. Це вже не постколоніальний мігрант у постійному русі, зі складною, сливе монадичною ідентичністю, який прийшов з надто великої кількості місць водночас і якому нікуди йти далі, і не постмодерний дис-локований суб'єкт у розумінні Бгабги²⁴. Турист — завжди сторонній, однак не в трагічно-екзистенційному, а радше у споживацько-популістському розумінні; його мандрівка — рух у пошуку розваг, заняття на дозвіллі, а не дорога до себе. Він шукає чогось „захоплюючого, повчального, розважального, дивного, розвиваючого”²⁵.

Таким чином встановлюється особливий різновид зв'язку з простором: довільний, необов'язковий і не визначальний. Жодне місце не є для туриста по-справжньому винятковим: навпаки, відвідини найкоротшого у світі метро чи найбільшої європейської пустелі ставлять їх поряд з іншими, спонукають

²² *Ibidem*, с. 129.

²³ M. Robinson, H. C. Andersen, *Literature and the Creation of Touristic Spaces*, [y:] *Literature and Tourism...*, с. 7.

²⁴ D. Richards, *Framing Identities*, [y:] *A Concise Companion to Postcolonial Literature*, ed. by S. Chew, D. Richards, Malden MA 2010, с. 21.

²⁵ J. Clifford, *Routes: Travel and Translation in the Late Twentieth Century*, Cambridge Mass. 1997, с. 66.

порівнювати, а не переживати — на відміну від причетності, що є „емоційною прив’язкою до території чи простору”²⁶. Однак, зважаючи, що аналізований проект — все ж таки радше книжка для читання, ніж практичний poradnik для мандрівника, автори постають перед викликом: перетворити маршрут на сюжет, побудувати розповідь не лише за принципом просторової сумісності, а й смислової єдності (що вдається далеко не всім). Один із успішних прикладів — розповідь Леоніда й Олександра Ушкалових про Харків як мандрівка в пошуках „справжнього обличчя” міста, до того ж, мандрівка не тільки вулицями, а й літературними (й архітектурними) текстами й інтертекстами (Сковороди, Квітки-Основ’яненка, Тичини, Маяковського, Бажана), це, за визначенням Робінсона й Андерсена, „різновид культурного туризму в антропологічному розумінні”, який перетворює культурні персоналії на „частину культурної міфології місця”²⁷. Нарешті, це пошуки не тільки пам’яток, а й метафор, тобто дієвих механізмів смислотворення. Подібно Яна Дубинянська описує Феодосію як простір Айвазовського і Гріна; Сергій П’ятаченко від згадки про музеї Чехова й Лесі Українки у Сумах переходить до їхніх „сумських” історій, згадує також Куліша, Грабовського, Хвильового, Олеса, Багряного, Полтаву, Затулівітра; Черкащина Андрія Слапеніна пов’язана з Симоненком, Франківщина Тараса Прохаська — зі Стефаником; Микола Леонович намагається побачити Полтаву очима Величковського — саме те місце, де житиме згодом Котляревський, а Шевченко відтворить колись у замальовці; Володимир Панченко „перебирає” художні твори про Кіровоград у пошуках найемоційнішого й найромантичнішого та зупиняється врешті на „Байгороді” Яновського. Літературні відсилання Панченка не обмежуються лише україномовними авторами: спільний простір єднає Гусейнова, Маланюка, Геродота, Винниченка, Ярослава Івашкевича, Дона Амінадо, Міхала Хороманського, Шкляра; подібно Житомирщина в інтерпретації Юлії Стахівської об’єднує Шевчука, Ольжича, Коцюбинського, Кочергу, Джозефа Конрада-Коженьовського, Поліщука (Клима), Юзефа Крашевського, Володимира Короленка і Хаїма Бялика; нарешті, Чернівці Дмитра Антонюка — місто Бойченка, Франка, Лесі Українки, Кобилянської, Федьковича, Рози Ауслендер, Пауля Целана, Міхая Емінеску та Кожелянка. Львівщина (зауважмо, Львівщина без Львова) в Остапа Сливинського перетворюється на об’ємний образ завдяки поглядіві крізь твори Франка і Рота. Хтось із авторів вибудовує у своєму тексті складні міжтекстові зв’язки, хтось обмежується лише біографічною згадкою. Однак завдання, яке кожен з авторів вирішує на рівні структури власного тексту, постає наново на рівні усього проекту як питання культурної цілісності в межах сучасної України.

²⁶ P.K. Nayar, *Postcolonialism: A Guide for the Perplexed...*, c. 148.

²⁷ M. Robinson, H.C. Andersen, *Introduction*, [y:] *Literature and Tourism: reading and Writing Tourism Texts*, ed. by M. Robinson, H.C. Andersen, London-New York 2002, c. XIII.

Просторова (дез)орієнтація. Окрім згаданих в есеї Миколи Леонovichа супермаркетів, які не свідчать ні про що більше, як тільки про належність країни до глобалізованого простору, Україну єднають дві знакові постаті, одна з яких присутня у виданні візуально, інша — словесно. За задумом видавців, кожному есеєві передує фотографія пам'ятника Шевченкові у відповідній області; з волі авторів, у більшості текстів з'являються згадки про пам'ятник, чи навіть численні пам'ятники, Ленінові — наявні чи відсутні. Таким чином виникає ще одна смислова вісь, чи радше два полюси напруги, які визначають розповідь: Україна як модерний (національний) проект та Україна як проект (пост)соціалістичний (постколоніальний). Однак при ближчому пригляданні й уважнішому читанні з'ясовується, що „пам'ятник Шевченку схожий на пам'ятник Леніну”²⁸, і другий часто мімікрує під першого. Відсутність пам'ятника Ленінові в місті ще не свідчить про подоланий спадок колоніалізму, так само як його присутність не свідчить про прийняття статусу колоніалізованого. Фізичний простір наповнений не так дійсними, як потенційними значеннями, що можуть бути зреалізовані у просторі тексту.

Окрім такої невизначеності культурного знакування самого міського простору, увесь проект позбавлений символічного й політичного центру (симптоматично, що у книжці не раз згадується про присутність в Україні двох визнаних „географічних центрів”). Відсутність в антології Києва важко обійти коротким упорядницьким вмотивуванням, що, мовляв, „це місто варте окремої книжки і його невивченість має більш культурологічний характер, аніж просто топографічний”²⁹. Відсутність Києва позбавляє текстуалізований простір спільного символічного центру, перетворюючи його на розлогу територію без внутрішнього пов'язання. Поодинокі згадки в есеях про Київ як про столицю назагал картини не міняють. Задля справедливості слід відзначити, що жоден зовнішній центр тяжіння на текстах також не позначився. Київ радше розділяє статус внутрішнього „референційного пункту” зі ще кількома містами: Донецьком, Харковом та Львовом. Показовими видаються слова Миколи Леонovichа: „побачивши полтавця в іншому місті: Харкові, Києві, Львові — не знаючи наперед, не зможу його вирізнити”³⁰.

Усі згадані в переліку міста так чи інакше слугують своєрідним еталоном: Луганськ, Дніпропетровськ, Сімферополь та інші обласні центри в той чи інший спосіб так само зіставляють зі Львовом, Києвом і Донецьком. Скажімо, Сергій П'ятаченко в есеї про Суми міркує: „Традиційно, Київ — це каштани, Львів — кава, Донецьк...”³¹. Донецьк і Харків виконують при цьому роль регіональних центрів, дублюючи у менших вимірах функції Києва; Львів же відіграє у збірнику особливу роль: це місто згадують найперше в есеях про

²⁸ Л. Якимчук, *Луганські зуби, ріки і ноги...*, с. 10.

²⁹ Л. Белей, *Замість передмови...*, с. VIII.

³⁰ М. Леонovich, *Острів Полтава*, [у:] *Соломонова Червона Зірка...*, с. 153.

³¹ С. П'ятаченко, *Сумщина невідома...*, [у:] *Соломонова Червона Зірка...*, с. 120.

найбільш східні регіони, як у позитивному, так і в негативному сенсі. Наприклад, Леонід та Олександр Ушкалови стверджують, що „на відміну від Лондона, Санкт-Петербурга чи Львова з їхніми безконечними дощами, Харків, як і вся Слобожанщина, — край сонячний”³². Яна Дубинянська звертає увагу на надмірну перейнятість львів’ян Кримом, тоді коли для них самих Львів і Київ — не більше, ніж географічні назви³³; Микола Леонович втішається тим, що „Полтава, ... як не крути, давніша за Львів...”³⁴, до того ж, „тут немає якоїсь львівської суворості, нетерпимості...”³⁵. Хвалений чи критикований, Львів слугує своєрідним взірцем — взірцем міста чи анти-міста всередині великої і багатолікої країни, причому відсилання до нього йдуть передовсім зі Сходу, що раніше, до розпаду Радянського Союзу, мав інші орієнтири. Прикметно, що найрозлогіше зіставлення відбувається в першому есеї збірки, де Люба Якимчук оповідає про Луганськ:

Це місто — ні, не таке. Тут інакша логіка буття. Немає львівської архітектурної вимогливості, заокругленої вишуканості та страху нечистої сили. Через страх нечистої сили давні міста будували колом. А тут все просто та атеїстично. Весь Луганськ поділений на прямокутники. Так будували люди, світ яких не мав центру, а якщо і мав, то він був точно не тут, центр виключено з міста разом із побожністю. Це місто росте не вшир, як Київ, і не ущільнюється в просторі, як гусне Львів. Воно росте більше вглиб. Луганськ опускається в шахти, ходи яких знаходяться під його вулицями³⁶.

Нарешті, у тому ж есеї зв’язок Луганська з Києвом і Львовом набуває фізичного виміру: „До Києва тут ходить тільки два поїзди (це, щонайменше, дивно), і тільки один — до Львова”³⁷.

Історія: палімпсест чи клаптикова ковдра? Автори намагаються знайти опертя також в інший спосіб — за відсутності доцентрового тяжіння (що не зводиться до владно-політичної централізації) вони прагнуть вписати той чи інший регіон у ширший просторовий контекст, як-от Слобожанщина, Гетьманщина, Запорізька Січ, „Дике Поле”, Донбас, Таврія, Волинь, Поділля, Полісся, Галичина, Буковина, Гуцульщина, Бойківщина, Опілля, Покуття. Однак перед читачами постає радше клаптикова ковдра, зшита з окрайців різної давності, щільності, розміру й, урешті, зношеності, де поряд з’являються скіфи, русичі, половці й татаро-монголи, козаки-запорожці, іноземці-промисловці, махновці, уенерівці, радянські генерали та функціонери й інші етнічні, соціальні чи ідеологічні групи.

³² Л. та О. Ушкалови, *Нова Америка...*, [у:] *Соломонова Червона Зірка...*, с. 33.

³³ Я. Дубинянська, *Крим. Колаж*, [у:] *Соломонова Червона Зірка...*, с. 105.

³⁴ М. Леонович, *Острів Полтава...*, с. 150.

³⁵ *Ibidem*, с. 151.

³⁶ Л. Якимчук, *Луганські зуби, ріки і ноги...*, с. 2.

³⁷ *Ibidem*, с. 3.

Разом з тим, наявний адміністративний поділ безпосередньо походить із радянського минулого, з-під впливу якого намагаються вирватися автори уміщених в антології есеїв. Області, які вони описують, у своїх теперішніх образах, поставали переважно внаслідок сталінських рішень, а картографування само по собі, за словами дослідника цієї теми Девіда Говарда, „символічно перебудовує та переорієнтовує соціальний і фізичний ландшафт”³⁸. Звернення до історії не так вирішує, як ускладнює проблему, вимагаючи наповнювати новим змістом форми, задумані як частина неіснуючого цілого — Української Радянської Соціалістичної Республіки. Автори ведуть мову про міста-примари, неіснуючі міста, як-от Луганськ чи Донецьк, чії назви — утворення від місцевих топонімів (річки Лугань, Сіверський Дінець). Люба Якимчук називає також Луганськ містом без історії: „Луганськ називає те, що він робить, а робить він те, що він просто є”³⁹. Точніше було б назвати його (як і багато інших) містом, де історія зайшла у глухий кут, перетворивши його на велику пам’ятку радянського режиму. Подібно Вікторія Наріжна визначає Дніпропетровськ як місто незавершених проєктів, вказуючи, що „тиха паніка занепаду” панує в містах області⁴⁰. Яна Дубинянська бачить Сімферополь як „місто без обличчя”⁴¹. Інші автори підкреслюють умовність, випадковість територіальних утворень, внутрішню єдність яких мали б відобразити у власних текстах: „Сумщина постала з відкраєних скиб трьох регіонів — Харківщини, Чернігівщини й Полтавщини”⁴² (Сергій П’ятаченко); Кіровоградську область „збирали у складчину”, „землі прирізали від кількох регіонів, щось відійшло від Одещини, щось від Миколаївщини, від Черкащини, Дніпропетровщини”⁴³ (Володимир Панченко); складеною зі шматків інших областей бачать Миколаївську область Дмитро і Тарас Кремені⁴⁴; „створена з земель Київської, Вінницької, Кіровоградської і Полтавської областей Черкащина”⁴⁵ (Андрій Слапенін); „сучасна Одещина — новотвір”⁴⁶ (Володимир Полторак), який поєднує три різні мікро-регіони. Така усвідомлена довільність просторового розмежування притаманна не лише південно-східним областям. Подібно розповідає Ростислав Семків про Тернопільську область: „її межі не збігаються з етнографічним, культурним чи суспільно-історичним районуванням: аж

³⁸ D. Howard, *Cartographies and Visualization*, [у:] *A Concise Companion to Postcolonial Literature...*, с. 141.

³⁹ Л. Якимчук, *Луганські зуби, ріки і ноги...*, с. 4.

⁴⁰ В. Наріжна, *Дніпропетровськ індустріальний*, [у:] *Соломонова Червона Зірка...*, с. 83.

⁴¹ Я. Дубинянська, *Крим. Колаж...*, с. 91.

⁴² С. П’ятаченко, *Сумщина невідома...*, с. 115.

⁴³ В. Панченко, *Край блакитних веж*, [у:] *Соломонова Червона Зірка...*, с. 180.

⁴⁴ Д. і Т. Кремені, *Піщаний годинник України*, [у:] *Соломонова Червона Зірка...*, с. 233.

⁴⁵ А. Слапенін, *Русла і течії на землях Черкащини*, [у:] *Соломонова Червона Зірка...*, с. 243.

⁴⁶ В. Полторак, *Три обличчя Одещини*, [у:] *Соломонова Червона Зірка...*, с. 279.

до Тернополя, як вважають, доходить Поділля; північ краю з Кременцем та Почасвом належить Волині, але вся область разом — то правдива Галичина і сумніватися в цьому не доводиться⁴⁷; більше того, подібний підхід до просторового перекрою автор вважає типовою владною стратегією: „область, утворена в сучасних, сливе випадкових, межах у 1939 році, насправді повсякчас виконувала одну вельми важливу роль — серединної землі, ментальної прерії, точки напруги між розкинутими, стараннями різних режимів та влад, пасьянсами адміністративних одиниць, цілими імперіями, навіть цивілізаціями⁴⁸. Суголосний із Семківим Володимир Лис у дописі про Волинську область: „Коли після «золотого вересня» 1939 року польське Волинське воеводство було поділене на дві області — Волинську і Рівненську (Кременецький повіт віддали Тернопільській), то це було типово сталінське рішення, без врахування етнічного компоненту⁴⁹. Так само землею стиків і розламів бачить Франківщину Тарас Прохасько: „Франківщина вирізняється тим, що це не звичний історичний регіон, а передовсім адміністративний. Вона завжди представляла собою державу на колонізованій збірній території⁵⁰. Врешті, лише Ушкалови намагаються не так констатувати історію (що часто виявляється зовсім не такою давньою, як видавалося), як використати її для породження нових смислів: „Так ось, Харків, як, зрештою, і вся Слобожанщина, схожий на Америку передовсім тому, що це земля емігрантів⁵¹.

Майбутнє як проект. Потреба розповісти сьогодні про післярадянські області сучасної України означає також потребу вписати їх в інший просторово-смысловий проект. Як твердить Пітер Баррі, „перший крок у пошуку свого голосу й ідентичності для «колоніалізованого» народу полягає в тому, щоб повернути собі власне минуле⁵². Практика переписування — одна з ключових у постколоніальному проекті, внаслідок застосування якої автори часто успадковують не одну непорушну трагію, а дві чи й більше, як своєрідну міжкультурну суміш, що виникає внаслідок їхньої взаємодії у часі⁵³. Подібне переписування історії призводить, з одного боку, до втрат, з іншого — вимагає їх відшкодування коштом міфологізації чи стереотипізації. Постійно стикаючись із надлишком історії (подіями та смислами, що не відповідають обраній перспективі), Україна постає не тільки як простір пригадування, а й також як

⁴⁷ Р. Семків, *Рубіжна земля: Тернопільська область між земель та століть*, [у:] Соломонова Червона Зірка..., с. 389.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ В. Лис, *Валінана — зірка і світла любов моя*, [у:] Соломонова Червона Зірка..., с. 408.

⁵⁰ Т. Прохасько, *Абстрактна Франківщина...*, [у:] Соломонова Червона Зірка..., с. 429.

⁵¹ Л. та О. Ушкалови, *Нова Америка...*, с. 41.

⁵² П. Баррі, *Вступ до теорії: літературознавство та культурологія*, пер. з англ. О. Погинайко, Київ 2008, с. 229.

⁵³ C.L. Innes, *The Politics of Rewriting*, [у:] *A Concise Companion to Postcolonial Literature...*, с. 75.

простір забування, що свого часу прямо вилилося в найменування частини Слобожанщини Диким полем — цю стратегію описує Станіслав Федорчук, розвінчуючи принцип *tabula rasa*, чистого листка, на якому можна писати власну історичну фабулу. Минулого завжди виявляється більше, ніж можна укласти в цілісну історію, і менше, ніж потрібно для історії вичерпної. Валентин Терлецький згадує про „вирвану пам'ять” запорозьких станичників; Вікторія Наріжна описує змагання різних, але однаково схематичних і міфологізованих версій історії міста у Дніпропетровську; Яна Дубинянська проголошує неподільність кримської історії, що не відповідає жодній з етнічних версій; Володимир Панченко говорить про „какофонію історії” в Кіровограді. Більшу реакцію на подібну ситуацію Наріжна розглядає як „досі не пережитий постколоніальний комплекс”⁵⁴, пропонуючи натомість амнезію й іронію. Перша полягає у затиранні смислів (невидимі пам'ятники провінційних міст), друга — у їхній зміні, що виражена у мовній грі та перейменуванні: пам'ятник Ленінові над Артеком, знаний як Кінг-Конг⁵⁵, або вулиці Карла-Марла і Клари Целкін у Дніпропетровську⁵⁶.

Однак основною проблемою створення нових спільних ідентичностей на основі історичного досвіду залишається проблема, яку окреслив свого часу Едвард Саїд: „не лише незгода стосовно того, що було у минулому і чим було минуле, а радше непевність стосовно того, чи минуле насправді минуло, завершилося, пройшло, чи триває — хоч, мабуть, і в інших формах”⁵⁷. Коли минуле стає справді минулим, і до нього безпечно доступати й вбудовувати у проект сучасності? Ростислав Семків назвав процес такого „перебирання минулого” (на противагу до „переопрацювання минулого” у Габермаса) — „ребрендинг, так би мовити”⁵⁸. Однак до створення нових брендів навряд чи доходить. Складність тут полягає навіть не у відсутності спільного минулого, а у відсутності спільного бачення майбутнього. Перефразовуючи ще раз Саїда, доводиться ствердити, що звернення до минулого так і не стає плідною „стратегією інтерпретації теперішнього”⁵⁹. Єдиним есеєм, де на територію спроектовано не лише минуле, але й майбутнє, виявляється „Рубіжна земля: Тернопільська область між земель та століть” Ростислава Семківа, а точніше — його останній розділ „Зелені перспективи”. Така несумірність у зацікавленні минулим і майбутнім більш ніж промовиста.

Фрагменти мовлення, фрагменти домовлення. Серед питань, на які автори антології не знаходять остаточної відповіді, залишаються не тільки пошу-

⁵⁴ В. Наріжна, *Дніпропетровськ індустріальний...*, с. 86.

⁵⁵ Я. Дубинянська, *Крим. Колаж...*, с. 99.

⁵⁶ В. Наріжна, *Дніпропетровськ індустріальний...*, с. 82.

⁵⁷ Е. Саїд, *Культура й імперіалізм...*, с. 37.

⁵⁸ Р. Семків, *Рубіжна земля: Тернопільська область між земель та століть...*, с. 397.

⁵⁹ Е. Саїд, *Культура й імперіалізм...*, с. 37.

ки композиції, але й пошуки відповідної риторичної стратегії, яка дозволяла б окреслити стосунок до простору, привласнити і наділити смыслом, зробити його „аналогом дому”, як висловилася свого часу Гелен Мей Денніс⁶⁰. Авторам важко дається власний голос, тексти надто схожі своїм викладом, часто не спроможні здолати межу традиційного „дискурсу”: „тут живе пам’ять про...”, „вони вважаються...”, „живе своїм тихим життям село...”, „варто подивитися” — і аж до побажання „щасливої дороги” і „споглядальної радості мандрівника”. Все ж дехто з авторів намагається шукати іншу мову. Так, Яна Дубинянська, щонайменше, розуміє проблему й обіцяє „нічого такого” не повторювати, намагаючись говорити про речі з власного досвіду. Микола Лєонович оповідає про знайомих полтавчан, а щойно з їхніх розповідей складає розповідь про місто, впускаючи в текст „інші голоси”. Антон Санченко додає до розповіді іронію — чого зовсім немає у статистично-путівникових текстах, і тим встановлює інтимний зв’язок між оповідачем і оповіддю. Особистий голос, виражений через чуттєву й досвідну суб’єктивність, звучить у Любові Якимчук і в примітках Вікторії Наріжної (її текст теж стає щодалі особистішим, врешті не залишаючи сумнівів, що говорить особа, а не голос із гучномовця). Проте далеко не всім вдається не заступити за межу публіцистичного чи академічного викладу, тож результатом авторських зусиль стає текст про міста та регіони, але не текст міста чи регіону.

Урешті, в антологію вміщено два есеї, де авторам вдається створити повноцінний літературний виклад, — це есеї про Франківщину та Львівщину — відповідно Тараса Прохаська й Остапа Сливинського. І це якраз ті розповіді, за якими неможливо мандрувати територією — вони творять власний простір — простір письма. Прохасько будує розповідь на світоглядних речах, які в тій же розповіді водночас конструює, як-от вага краєвиду чи значущість хати для горян: „Все, що бачу — належить мені. ... Саме за цим типом ностальгії впізнаються тутешні люди по цілому світі. Володіти — не тільки сидіти, але й бачити”⁶¹. Унікаючи стереотипізації, Прохасько натомість вдається до міфологізації, цілком свідомого залучення величезного несподіваного контексту, що очуднює бачення, здавалося б, звичного простору; йому Франківщина бачиться як Індія, як півострів Індостан. Більше того, мешканці дивного півострова отримують свою космогонію: „з лісових людей вони перетворилися на людей світових”⁶². Натомість Сливинський зводить розповідь до „першоелементів”, через простоту осягаючи складність: землю, дерево, камінь, бетон. Врешті, його мовлення також по-своєму міфологічне, що цілком відповідає авторському завданню: „варто було б писати якісь інакші, примарні путівники,

⁶⁰ H.M. Dennis, *Native American Literature: Towards a Spatialized Reading*, London-New York 2007, с. 8.

⁶¹ Т. Прохасько, *Абстрактна Франківщина...*, с. 430.

⁶² *Ibidem*, с. 431.

посібники для мандрівників уявою”⁶³. І Прохасько, і Сливинський творять міф, який, за Клодом Леві-Стросом, „добрий, щоби мислити”, навіть якщо не надається для оперування світом.

Можливо, ця книжка таки зрушить з місця — якщо не літературу, то читачів. Однак прикметно, що вона викликає бажання мандрувати окремими регіонами, а не бажання там оселитися; добра частина есеїв породжує водночас відчуття багатоперспективності погляду (намагання охопити й описати історію та територію з різних ракурсів) і безперспективності побуту, породжує відчуття, що „справжнє життя” відбувається деінде — хай ідеться про кримське „життя-не-тут”⁶⁴, полтавський „затишок”⁶⁵, місто-Попелюшку Чернігів⁶⁶, місто-привид Одесу⁶⁷ чи тернопільську „квінтесенцію сучасного галицького консерватизму” й „ефект острова”⁶⁸.

Соломонова Червона Зірка є не так діагнозом, як симптомом сучасного становища України та її літератури, складних стосунків між простором і письмом. Віддзеркалюючи проблеми постколоніальної ситуації, сама антологія народжується з усвідомленої необхідності зміни, пошуку відповідної форми вислову, здатної відповісти на запит часу й запотребування читачів. Задум видання як комерційного проекту, спроба залучити літературу до „культурної індустрії”⁶⁹ у розумінні Дерека Вайна, з економічним зиском та суспільною вагою, лише підтверджує значущість самої літератури.

Попри численні відмінності, усі зібрані під спільною обкладинкою тексти єднає форма есею — і саме цей жанр стає однією з найзапотребованіших форм викладу в сучасній літературі, що намагається звільнитися від тоталітарності на різних можливих рівнях: „есеїста приваблює непогамовний, критичний і невтомний розум”⁷⁰, і якщо есей відповідає своєю модальністю мандрівній теорії, то есеїста можна змалювати як мандрівного теоретика, голос і бачення якого залежать від місця його (змінного) перебування. Ситуація, віддзеркалена в *Соломоновій Червоній Зірці*, має численні постколоніальні риси, хоча не зводиться до класичного взірця. Українська література опиняється між Україною (як адміністративно-територіальною даністю) й літературою (як нарацією), породжуючи при цьому відчуття, що між першою і другою — просвіт, який не вдається остаточно подолати; однак, якщо постколоніальні критики

⁶³ *Ibidem*, с. 448.

⁶⁴ Я. Дубинянська, *Крим. Колаж...*, с. 107.

⁶⁵ М. Леонович, *Острів Полтава...*, с. 138.

⁶⁶ О. Степаненко, *Сни і вігилії, [у:] Соломонова Червона Зірка...*, с. 203.

⁶⁷ В. Полторак, *Три обличчя Одещини...*, с. 280.

⁶⁸ Р. Семків, *Рубіжна земля: Тернопільська область між земель та століть...*, с. 402.

⁶⁹ *The Culture Industry: The Arts in Urban Regeneration*, ed. by D. Wynne, Aldershot 1992, 123 с.

⁷⁰ T. Sakhkhane, *Spivak and Postcolonialism: Exploring Allegation of Textuality*, New York 2012, с. 112.

зазвичай відзначають „наростання дисоціації між спільнотою й територією”⁷¹, то в цьому випадку йдеться про спробу поновлення (чи оновлення) асоціації.

Автори опиняються мандрівниками у власній країні, яка ще донедавна їм не вповні належала, й водночас заручниками політичної карти. Простір, яким вони мандрують, виявляється провінцією без метрополії. Ця мандрівка відбувається навспак — з поглядом, постійно оберненим до власного минулого, уривчастого та різноманітного. Різноманітність минулого з його переплетеними територіями та переплутаними історіями породжує суперечливі відчуття: гордість за етнічне розмаїття та страх і безпомічність перед сучасною різномовністю. Обираючи мову, література все ще позбавлена тривкої дискурсивної практики: гібридність, перехідність, недовизначеність породжує текст, але в самому тексті породжує відчуття безвиході й безнадії, безпорадності письма. Антологічний проект виразно фрагментарний, однак ця фрагментарність зраджує радше постколоніальну розгубленість, аніж насолоду інтелектуальної постмодерної гри. Україна та її література, як свідчить антологічний проект, все ще перебувають у гердерівському сні, однак він вже не загрожує перейти у летаргійний.

⁷¹ M. Munkelt, M. Schmitz, M. Stein, S. Stroh, *Introduction: Directions of Translocation – Towards a Critical Spatial Thinking in Postcolonial Studies*, [y:] *Postcolonial Translocation: Cultural Representation and Critical Spatial Thinking*, ed. by M. Munkelt, M. Schmitz, M. Stein, S. Stroh, Amsterdam-New York, NY 2013, c. XIV.